UO‘K 81'25

G‘ARB TARJIMA TARIXI VA TARJIMASHUNOSLIKNING RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Andijon davlat chet tillari instituti Xorijiy filologiya va turizm fakulteti Tarjima nazariyasi va amaliyoti: ingliz tili 101-guruh talabasi Anvarova Shukronaning mustaqil ishi

Anvarova Shukrona

Andijon davlat chet tillari instituti, Tarjima nazariyasi va amaliyoti (ingliz tili) 101-guruh talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada G‘arb tarjima tarixi antik davrdan to zamonaviy davrgacha bosqichma-bosqich tahlil qilinadi va tarjimashunoslikning mustaqil fan sifatida shakllanish jarayoni yoritiladi. Antik notiqlik an’anasidan boshlab, o‘rta asrlar diniy tarjimachiligi, Uyg‘onish va Reformatsiya davri, klassitsizm hamda romantizm davri nazariy qarashlari, XX asrdagi lingvistik va madaniy burilishlar izchil tarzda ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, o‘zbek tarjimashunoslik maktabining shakllanishi va uning zamonaviy xalqaro tadqiqotlar bilan aloqadorligi masalasiga alohida e’tibor qaratiladi.

Kalit so‘zlar: tarjimashunoslik, tarjima nazariyasi, ekvivalentlik, lingvistik burilish, madaniy burilish, skopos nazariyasi, deskriptiv tarjimashunoslik, o‘zbek tarjima maktabi.

Abstract. The article traces the history of Western translation from antiquity to the present and shows how translation studies took shape as an independent discipline. It examines the ancient oratorical tradition, religious translation in the Middle Ages, the Renaissance and the Reformation, the theoretical views of

Classicism and Romanticism, and the linguistic and cultural turns of the twentieth century. Special attention is paid to the formation of the Uzbek school of translation studies and its links with contemporary international research.

Keywords: translation studies, translation theory, equivalence, linguistic turn, cultural turn, skopos theory, descriptive translation studies, Uzbek school of translation.

Аннотация. В статье последовательно рассматривается история западного перевода от античности до современности и прослеживается становление переводоведения как самостоятельной науки. Анализируются античная ораторская традиция, религиозный перевод Средневековья, эпохи Возрождения и Реформации, теоретические взгляды классицизма и романтизма, а также лингвистический и культурный повороты XX века. Особое внимание уделено формированию узбекской школы переводоведения и её связям с современными международными исследованиями.

Ключевые слова: переводоведение, теория перевода, эквивалентность, лингвистический поворот, культурный поворот, теория скопоса, дескриптивное переводоведение, узбекская школа перевода.

KIRISH

Tarjima insoniyat tsivilizatsiyasi tarixi davomida xalqlar, madaniyatlar va bilim tizimlari o‘rtasidagi eng qadimiy va eng barqaror aloqa vositalaridan biri bo‘lib kelgan. Tillar orasidagi to‘siqni yengish zarurati mavjud bo‘lgan har bir davrda tarjima ham amaliy ehtiyojdan kelib chiqqan faoliyat, ham nazariy mushohada predmeti sifatida rivojlanib borgan. Biroq tarjima amaliyoti bilan tarjima haqidagi ilmiy tafakkur — tarjimashunoslik — bir xil sur’atda shakllanmagan: tarjima amaliyoti necha ming yillik tarixga ega bo‘lsa-da, uni mustaqil fan sifatida tan olish jarayoni faqat XX asrning ikkinchi yarmida yakunlandi.

Maqolaning maqsadi — G‘arb tarjima tarixini va tarjimashunoslik fanining shakllanish bosqichlarini xronologik tartibda tahlil qilish, har bir davrning o‘ziga xos nazariy qarashlarini aniqlash hamda ushbu jarayonning o‘zbek tarjima maktabiga qanday ta’sir ko‘rsatganini yoritishdan iborat.

Maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: (1) antik davrdan XVIII asrgacha tarjima an’analarining xususiyatlarini aniqlash; (2) romantizm davridan hozirgi kungacha tarjima nazariyasining rivojlanish bosqichlarini yoritish; (3) o‘zbek tarjimashunosligining o‘rnini xalqaro kontekstda ko‘rsatish. Tadqiqotda tarixiy, tavsifiy va qiyosiy tahlil usullaridan foydalanildi.

1. ANTIK VA O‘RTA ASRLAR DAVRIDA TARJIMA AN’ANALARI

G‘arb tarjima tarixining ildizlari Qadimgi Rimga borib taqaladi. Miloddan avvalgi I asrda yashagan notiq va faylasuf Mark Tulliy Tsitseron[1] hamda shoir Horatsiy[2] tarjimaga so‘zma-so‘z emas, balki ma’noga ma’no yondashuvi orqali qarashni birinchilardan bo‘lib asoslab berdilar. Ular uchun tarjima asl matnning mexanik ko‘chirmasi emas, balki uning ta’sir kuchini boshqa tilda qayta yaratish edi. Aynan shu davrda tarjimon nafaqat vositachi, balki ijodkor sifatida ham qaralish an’anasi boshlandi.[3]

Rim imperiyasi qulagach, o‘rta asrlar Yevropasida tarjima faoliyati asosan diniy va ilmiy matnlar bilan bog‘liq holda davom etdi. Iyeronimning[4] Muqaddas Kitobni yunon va ivrit tillaridan lotin tiliga o‘girgan “Vulgata” tarjimasi (IV asr) G‘arb tarjima me’yorlarini asrlar davomida belgilab berdi.

[1] Mark Tulliy Tsitseron (miloddan avvalgi 106–43) — qadimgi Rim notig‘i, siyosatchi va faylasuf; tarjima haqidagi dastlabki qarashlari bilan tanilgan.

[2] Kvint Horatsiy Flakk (miloddan avvalgi 65–8) — qadimgi Rim shoiri; “Shoirlik san’ati haqida” asarida so‘zma-so‘z tarjimani tanqid qilgan.

[3] Bassnett S. Translation Studies. – 3rd ed. – London and New York: Routledge, 2002. – P. 47–50.

[4] Iyeronim (taxminan 347–420) — nasroniy olimi va tarjimon; Bibliyaning lotincha “Vulgata” tarjimasi muallifi.

XII–XIII asrlarda Ispaniyaning Toledo shahrida tashkil topgan tarjima maktabi orqali arab tilidagi qadimgi yunon falsafiy va ilmiy merosi lotin tiliga o‘girildi va bu Yevropa Uyg‘onish davri uchun muhim bilim manbai vazifasini o‘tadi. Monastir va universitetlar tarjima faoliyatining institutsional markazlariga aylandi.

2. UYG‘ONISH VA REFORMATSIYA DAVRIDA TARJIMA

XIV–XVI asrlarda Yevropada yuz bergan Uyg‘onish davri gumanistlari qadimgi yunon va lotin klassiklariga bevosita, asl manbadan murojaat qilishni talab qildilar. Bu esa filologik aniqlikka bo‘lgan e’tiborni kuchaytirdi va tarjimonlardan nafaqat til bilimini, balki tarixiy-madaniy kontekstni chuqur anglashni talab qildi. Ayni shu davrda tarjima orqali Italiya, Fransiya va Angliyada milliy adabiy tillar boyidi va rivojlandi.

XVI asrdagi Reformatsiya harakati esa tarjima tarixidagi eng muhim burilish nuqtalaridan birini keltirib chiqardi. Martin Lyuterning[5] Muqaddas Kitobni nemis xalq tiliga o‘girishi (1522) nafaqat diniy, balki til siyosati nuqtai nazaridan ham inqilobiy voqea bo‘ldi — u tarjimada xalq og‘zaki nutqiga yaqinlashish tamoyilini ilgari surdi va bu bilan nemis adabiy tilining shakllanishiga asos soldi.

Xuddi shunday, 1611-yilda nashr etilgan King James Version ingliz tiliga tarjima qilingan Bibliya sifatida asrlar davomida ingliz tilidagi uslubiy namunaga aylandi.

3. KLASSITSIZM DAVRI: TARJIMA TAMOYILLARINING TIZIMLASHUVI

XVII–XVIII asrlarda tarjima nazariyasi ilk bor tizimli tarzda tasniflana boshladi. Bu davrda tarjima metodlari — so‘zma-so‘z (literal) va erkin (free) tarjima

[5] Martin Lyuter (1483–1546) — nemis ilohiyotchisi, Reformatsiya yetakchisi; Bibliyani nemis tiliga tarjima qilgan.

— o‘rtasidagi nisbat ilmiy muhokama predmetiga aylandi. Tarjima nazariyasi bo‘yicha zamonaviy tadqiqotlarda ta’kidlanishicha, mazkur davrdagi metodologik bahslar keyinchalik semantik va kommunikativ tarjima kabi zamonaviy tasniflarning nazariy negizini tashkil etgan.[6]

Fransuz tarjima maktabida “belles infidèles” (“go‘zal, ammo vafosiz”) deb nomlangan yondashuv keng tarqaldi — unga ko‘ra tarjima matnining uslubiy go‘zalligi asl matnga aniq mosligidan ustun qo‘yilar edi.

4. ROMANTIZM DAVRI: EKVIVALENTLIK VA MADANIY BEGONALASHTIRISH MUAMMOSI

XIX asrga kelib, nemis faylasufi Fridrix Shleyermaxer[7] 1813-yilda o‘qigan mashhur ma’ruzasida tarjimonning ikki yo‘ldan birini tanlashi lozimligini ta’kidladi: yo o‘quvchini muallif tomon, yo muallifni o‘quvchi tomon “ko‘chirish”. Bu g‘oya keyinchalik zamonaviy tarjimashunoslikda domestikatsiya (qabul qiluvchi madaniyatga moslashtirish) va forenizatsiya (manba madaniyatini saqlab qolish) tushunchalarining nazariy negizini tashkil etdi.

Aynan shu davrda adabiy tarjimaga bo‘lgan e’tibor kuchayib, Yevropa xalqlari adabiyotlari o‘rtasidagi almashinuv jadallashdi.

5. XX ASR: TARJIMASHUNOSLIKNING MUSTAQIL FAN SIFATIDA SHAKLLANISHI

XX asrning birinchi yarmida tilshunoslikning, xususan, strukturalizmning rivojlanishi tarjimani tizimli ilmiy tahlil predmetiga aylantirish uchun zamin yaratdi. 1950–60-yillarda amerikalik tilshunos Yudjin Nayda[8] tarjima ekvivalentligining

[6] Newmark P. A Textbook of Translation. – New York: Prentice Hall, 1988. – P. 45–47.

[7] Fridrix Shleyermaxer (1768–1834) — nemis faylasufi va ilohiyotchisi; “Tarjimaning turli usullari haqida” (1813) ma’ruzasi muallifi.

[8] Yudjin Nayda (1914–2011) — amerikalik tilshunos, Bibliya tarjimasi nazariyotchisi; formal va dinamik ekvivalentlik tushunchalari muallifi.

ikki turini — formal ekvivalentlik (shaklga sodiqlik) va dinamik ekvivalentlik (o‘quvchiga ta’sir jihatidan sodiqlik) — ishlab chiqdi, bu esa tarjima nazariyasini ilmiy asoslashda muhim qadam bo‘ldi.

Bir vaqtning o‘zida rus tilshunosligida ham tarjima nazariyasi jadal rivojlandi: V. N. Komissarov[9] tarjimani lingvistik hodisa sifatida tahlil qilib, tarjima ekvivalentligining darajalari tizimini yaratdi hamda tarjima nazariyasini institutlar va til fakultetlari uchun mustaqil o‘quv fani sifatida asoslab berdi.[10] Aynan shu davr — G‘arb va sovet tarjimashunosligining parallel rivojlanishi — fanning nazariy negizini mustahkamlagan davr bo‘ldi.

Biroq tarjimashunoslikning mustaqil fan sifatida rasman tan olinishi 1972-yilga to‘g‘ri keladi — amerikalik olim Jeyms Xolmsning[11] “The Name and Nature of Translation Studies” nomli dasturiy maqolasi fanning nomi, tarkibi va vazifalarini belgilab berdi. Xolms tarjimashunoslikni tavsifiy (descriptive), nazariy (theoretical) va amaliy (applied) yo‘nalishlarga ajratdi; bu tasnif, zamonaviy tarjimashunoslik darsliklarida ko‘rsatilganidek, bugungi kungacha fan tarkibini tushunishning asosiy modeli bo‘lib qolmoqda.[12]

6. FUNKSIONAL VA MADANIY YONDASHUVLAR: ZAMONAVIY TARJIMASHUNOSLIK

1970–80-yillarda nemis tarjimashunosi Xans Fermeer[13] tomonidan ishlab chiqilgan skopos nazariyasi tarjima sifatini asl matnga mosligi bilan emas, balki

[9] V. N. Komissarov — rus tilshunosi va tarjimashunosi; tarjima nazariyasi bo‘yicha o‘quv qo‘llanmalari muallifi.

[10] Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). – М.: Высшая школа, 1990. – С. 5–10.

[11] Jeyms Xolms (1924–1986) — amerikalik shoir va tarjimashunos; “Translation Studies” atamasini fan nomi sifatida ilgari surgan.

[12] Munday J. Introducing Translation Studies: Theories and Applications. – 4th ed. – London and New York: Routledge, 2016. – P. 10–13.

[13] Xans Fermeer (1930–2010) — nemis tilshunosi, skopos nazariyasi asoschilaridan biri.

tarjima matnining maqsadi (skopos)ga muvofiqligi bilan belgiladi. Bu funksional yondashuv, ayniqsa, texnik, huquqiy va tijorat tarjimasida keng qo‘llanila boshlandi.

1980–90-yillarda esa tarjimashunoslikda “madaniy burilish” (cultural turn) sodir bo‘ldi. Suzan Bassnett[14] va Andre Lefevr[15] tarjimani sof lingvistik jarayon sifatida emas, balki madaniy va ijtimoiy hodisa sifatida tahlil qilishni taklif qildilar. Shu bilan birga, isroillik olim Itamar Even-Zoharning[16] polisistema nazariyasi tarjima adabiyotini qabul qiluvchi adabiy tizimning tarkibiy qismi sifatida o‘rganish imkonini berdi.

Ushbu davrda tarjimashunoslikka post-kolonial va feministik tanqid metodologiyalari ham kirib keldi, natijada fan yanada ko‘p qirrali tus oldi.

7. TARJIMASHUNOSLIKNING O‘ZBEKISTONDA RIVOJLANISHI

G‘arb tarjimashunosligi bilan bir qatorda, O‘zbekistonda ham mustaqil tarjima nazariyasi maktabi shakllandi. Filologiya fanlari doktori, professor G‘aybulla Salomov[17] (1932–1999) o‘zbek tarjimashunosligining asoschisi sifatida tan olingan bo‘lib, uning “Tarjima nazariyasiga kirish” asari o‘zbek tilida yozilgan ilk sistemli tarjima nazariyasi qo‘llanmalaridan biri hisoblanadi.[18]

Zamonaviy davrda o‘zbekistonlik tadqiqotchilar G‘arb tarjimashunosligining eng so‘nggi yo‘nalishlarini, jumladan, Jeyms Xolms asoslagan deskriptiv tarjimashunoslikning tarjima jarayonini tadqiq etish (Translation Process Research) yo‘nalishini faol o‘rganmoqda. Bunday tadqiqotlarda tarjimonning kognitiv va

[14] Suzan Bassnett (1945 yilda tug‘ilgan) — britaniyalik tarjimashunos va adabiyotshunos; “madaniy burilish” g‘oyasi mualliflaridan biri.

[15] Andre Lefevr (1945–1996) — belgiyalik-amerikalik tarjimashunos; tarjimani adabiyotni “qayta yozish” shakli sifatida talqin qilgan.

[16] Itamar Even-Zohar (1939 yilda tug‘ilgan) — isroillik madaniyatshunos; polisistema nazariyasi muallifi.

[17] G‘aybulla Salomov — o‘zbek tarjimashunosi, filologiya fanlari doktori, professor; o‘zbek tarjima maktabining asoschisi.

[18] Саломов Ғ. Таржима назариясига кириш. – Тошкент: Ўқитувчи, 1982. – Б. 14–18.

psixologik xususiyatlari, qaror qabul qilish jarayonlari tahlil qilinib, bu orqali o‘zbek tarjimashunosligi xalqaro ilmiy muhokamaga integratsiyalashmoqda.[19]

8. QIYOSIY TAHLIL VA XULOSALAR

1-jadvalda G‘arb tarjimashunosligining asosiy davrlari va ularning yondashuvlari umumlashtirilgan.

Davr	Asosiy yondashuv	Vakillar
Antik davr	So‘zma-so‘z emas, ma’noga ma’no tarjima	Tsitseron, Horatsiy
O‘rta asrlar	Diniy va ilmiy matnlar tarjimasi	Iyeronim (“Vulgata”), Toledo maktabi
Uyg‘onish va Reformatsiya	Asl manbaga murojaat, xalq tiliga yaqinlik	Martin Lyuter, King James Version
Klassitsizm	So‘zma-so‘z va erkin tarjima bahsi	Fransuz “belles infidèles” maktabi
Romantizm	Domestikatsiya va forenizatsiya	F. Shleyermaxer
XX asr	Ekvivalentlik, mustaqil fan sifatida tan olinishi	Yu. Nayda, V. N. Komissarov, J. Xolms
Zamonaviy davr	Funksional va madaniy yondashuvlar	X. Fermeer, S. Bassnett, A. Lefevr, I. Even-Zohar

[19] Касимова Р.Р. Таржима жараёнини тадқиқ этиш // БухДУ илмий ахбороти. – 2023. – № 6 (100). – Б. 181–186.

O‘zbekiston	Mustaqil tarjima nazariyasi maktabi	G‘. Salomov

1-jadval. G‘arb tarjimashunosligi rivojlanish bosqichlarining qiyosiy tavsifi

Xulosa. G‘arb tarjima tarixi va tarjimashunoslik fanining rivojlanish bosqichlarini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, tarjima ming yillar davomida amaliy zaruratdan kelib chiqqan faoliyat sifatida boshlangan bo‘lsa-da, u asta-sekin mustaqil ilmiy tadqiqot predmetiga aylanib bordi. Antik davrda notiqlik san’ati bilan uyg‘unlashgan tarjima, o‘rta asrlarda diniy va ilmiy bilimni ko‘chirish vositasiga, Uyg‘onish va Reformatsiya davrida esa milliy tillar va madaniyatlarning rivojlanish omiliga aylandi.

XX asrda tilshunoslik yutuqlaridan foydalangan holda tarjima tizimli ilmiy tahlil predmetiga aylandi va 1972-yilga kelib mustaqil fan — tarjimashunoslik (Translation Studies) sifatida rasman tan olindi. Zamonaviy davrda esa funksional (skopos) va madaniy yondashuvlar orqali tarjimashunoslik yanada kengroq, interdisiplinar xarakter kasb etmoqda.

Ushbu jarayonda G‘arb tarjimashunosligi bilan bir qatorda, sobiq Ittifoq hududidagi, xususan, o‘zbek tarjimashunosligi ham o‘ziga xos ilmiy maktablarni shakllantirdi. G‘. Salomov asos solgan o‘zbek tarjima maktabi bugungi kunda ham zamonaviy xalqaro tadqiqot yo‘nalishlari bilan faol muloqotda rivojlanmoqda. Kelgusida tarjimashunoslikning kognitiv, korpusga asoslangan va raqamli texnologiyalar bilan bog‘liq yo‘nalishlari fanning yanada chuqurlashuvini ta’minlashi kutilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bassnett S. Translation Studies. – 3rd ed. – London and New York: Routledge, 2002. – P. 47–50. – URL:

https://archive.org/details/translationstudi0000bass_q2v2 (accessed: 08.10.2026).

2. Newmark P. A Textbook of Translation. – New York: Prentice Hall, 1988. – P. 45–47. – URL: http://openlibrary.org/books/OL2736178M/A_textbook_of_translation (accessed: 08.10.2026).

3. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты): Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. – М.: Высшая школа, 1990. – С. 5–10. – URL: https://dispace.edu.nstu.ru/didesk/file/get/196857 (дата обращения: 08.10.2026).

4. Munday J. Introducing Translation Studies: Theories and Applications. – 4th ed. – London and New York: Routledge, 2016. – P. 10–13. – URL: https://search.ub.tum.de/vufind/Record/DE-604.BV043368093?lng=en (accessed: 08.10.2026).

5. Саломов Ғ. Таржима назариясига кириш. – Тошкент: Ўқитувчи, 1982. – Б. 14–18. Izoh: mazkur nashrning umumfoydalanuvchi elektron nusxasi mavjud emas; asar respublika ilmiy kutubxonalari fondida saqlanadi.

6. Касимова Р.Р. Таржима жараёнини тадқиқ этиш // Бухоро давлат университети илмий ахбороти (Scientific Reports of Bukhara State University). – 2023. – № 6 (100). – Б. 181–186. – URL: https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/download/11532/7480/28645 (kirish sanasi: 08.10.2026).